

MAQOM XONANDALIGIDA ANSAMBL BILAN ISHLASH TAMOIYILLARI

Maxmudjon Yuldashev*Yunus Rajabiy nomidagi O'zMMSl Maqom xonandaligi kafedrası professori*

Annotatsiya: Maqolada maqom xonandasining ansambl bilan ishlash jarayoni repertuar, umumiy soz, ijro varianti, mashg'ulot tartibi va sahna tayyorgarligi nuqtayi nazaridan yoritiladi. Cholg'ular o'rtasida tovush muvozanatini belgilash, boshlanish va yakunlarni kelishish hamda ijro yozuvlarini tahlil qilishning amaliy ahamiyati ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: maqom xonandaligi, ansambl, mashg'ulot, repertuar, jo'rnavozlik, soz, sahna, ovoz muvozanati.

Аннотация: В статье рассматриваются принципы работы макомного певца с ансамблем: подбор репертуара, согласование строя и исполнительской версии, организация репетиций и подготовка к сцене. Отмечается значение тембрового баланса, согласованных вступлений и завершений, а также анализа записей совместного исполнения.

Ключевые слова: макомное пение, ансамбль, репетиция, репертуар, аккомпанемент, строй, сцена.

Abstract: The article examines practical principles of a maqom singer's work with an ensemble: repertoire selection, tuning, agreement on the performance version, rehearsal structure and stage preparation. It addresses timbral balance, coordinated entrances and endings, and review of recorded performances.

Keywords: maqom singing, ensemble, rehearsal, repertoire, accompaniment, tuning, stage practice.

Maqom xonandaligida ansambl bilan ishlash yakka holda mukammal o'rganilgan ashulani bir necha cholg'u jo'rligida qayta ijro etish bilangina cheklanmaydi. Ansambl sinovida xonanda o'z talqinini umumiy soz, doira usuli, cholg'ularning tembri va asarning shakliy rivoji bilan muvofiqlashtiradi. Bu jarayon oldindan kelishish, takroriy mashq, eshitish va ayrim ijro qarorlarini birgalikda aniqlashtirishni talab qiladi. Shuning uchun maqom ansambli bilan ishlash masalasi, avvalo, ijroni tayyorlash tartibi va jamoaning kasbiy madaniyatiga taalluqlidir.

Shashmaqomning cholg'u va aytim qatlamlari tarixan o'zaro bog'liq bo'lib kelgan. UNESCO tavsifida ham uning yakka yoki guruh xonandalari hamda turli cholg'ular ishtirokida ijro etilishi qayd etilgan [1]. Ammo har bir

mashg'ulotda cholg'ular sonini ko'paytirish sifat mezoni emas. Ansambl tarkibidagi ishtirokchilar qaysi ashula yo'li, qaysi ijro varianti va qanday ijro tartibi ustida ishlayotganini aniq bilishi muhim. Xonandaning vazifasi kuyga faqat yetakchilik qilish emas, jamoa ijrosini ongli tayyorlashda ham qatnashishdir.

Ansambl bilan ish repertuarni tanlashdan boshlanadi. Bir turkumning qaysi sho'balari ijro etilishi, taronalar kiritiladimi, cholg'u muqaddimasi qaysi hajmda olinadi, takrorlar saqlanadimi — bular oldindan aniqlanmasa, mashg'ulot ortiqcha to'xtashlar bilan kechadi. Ayniqsa, katta shaklli Saraxbor yoki Nasr yo'llari bilan ishlaganda ijro ketma-ketligi haqida umumiy tasavvur bo'lishi kerak. Bitta ashulani to'liq o'rganmagan holda uni turkumdagi qo'shni qismlar bilan ulash ansamblga sun'iy ravishda murakkablik keltiradi.

Mashg'ulotning dastlabki bosqichida xonanda asosiy kuy yo'lini sozandalar bilan bir xil tasavvur etishi lozim. Tarixiy nota nashrlari, jumladan, Yunus Rajabiy yozib olgan «Shashmaqom» jildlari muhim tayanch bo'la oladi [2]. Ammo nota matni qaysi yozuvga, qay tarzda ijro an'anasiga tayanishi tushuntirilmasa, sozandalar boshqa-boshqa talqinga suyanib qolishi mumkin. Shu sababli mashq boshida asosiy variant tanlanadi, boshqa variantlar esa qiyosiy tinglash uchun alohida ko'rsatiladi. Bu jamoaga yakuniy ijro yo'nalishini oldindan kelishib olish imkonini beradi.

Xonandaning ovozigacha mos soz tanlashda barcha cholg'ularning imkoniyati hisobga olinadi. Ovozga qulay balandlikni topish yetarli emas: tanbur va boshqa pardali cholg'ularning sozlanishi, g'ijjak va nayning qulay registri, doiraning ritmik harakati ham tekshirilishi kerak. Aks holda, xonanda uchun qulay bo'lgan soz ayrim cholg'u partiyalarida noqulay intonatsiyani yuzaga keltirishi mumkin. Bunda asosiy talab maqom kuyining parda munosabatlarini saqlagan holda butun ansambl uchun maqbul yechim topishdir. Har bir asarga bir xil soz qo'llash ham maqsadga muvofiq emas.

Ansambl mashqlarida barcha cholg'ularning doim bir xil kuchda chalishi shart emas. Xonanda matn aytayotgan vaqtda kuy yo'nalishini qo'llab-quvvatlovchi cholg'ular oldinga chiqishi, boshqalari esa tovush kuchini kamaytirishi mumkin. Cholg'u muqaddimasi yoki xonanda nafas olayotgan oraliqda esa tembrlar boshqacha nisbat hosil qiladi. Ana shu almashinuv oldindan mashq qilinsa, ijro paytida tasodifiy kuchayish va matnning eshitilmay qolishi kamayadi. Masala «bir cholg'u doim asosiy, boshqalari yordamchi» degan o'zgarmas taqsimot bilan hal etilmaydi.

Mashq davomida boshlanish va tugash ishoralarini kelishib olish zarur. Ashula daromadiga kirishdan oldingi cholg'u jumlasini qanday yakunlanadi,

xonanda qachon nafas olib boshlaydi, avjdan tushirimga qaytishda kim birinchi tayanch beradi, uzoq sukut qayerda saqlanadi – bularni jamoa sezib olishi uchun takroriy ijro kerak. Ustozdan o'zlashtirilgan yondashuvga qarab ayrim ishoralar juda mayin bo'lishi mumkin; sahnada ortiqcha imo-ishora yoki to'xtab buyruq berish zaruratga aylanmasligi kerak. Oldindan yaxshi kelishilgan jamoa sharoitida ko'p masala o'zaro eshitish orqali hal bo'ladi.

Mashg'ulot vaqtida sur'at bo'yicha kelishmovchiliklar yuzaga chiqishi tabiiy. Xonanda matnni ravshan aytish uchun sekinroq, sozanda esa kuy harakatini saqlash uchun tezroq sur'atni xohlashi mumkin. Bunday paytda tomonlardan birining odatini qat'iy qoidaga aylantirish o'rniga usul, matn, kuy jumalari va tarixiy ijro namunasi birgalikda eshitiladi. Ayniqsa, doira zarblarining kuchli-kuchsiz joylari xonanda matnidagi urg'uga qanday moslashayotganini tekshirish foydali. Muhokama umumiy did ustidagi bahs emas, muayyan musiqa parchasini eshitish asosida olib borilishi kerak.

Konsertga tayyorlanishda ansambl mashqi bilan ovoz kuchaytirish apparati sinovini alohida ko'rish lozim. Ovoz sozlash jarayonida xonanda mikrofonni, cholg'u mikrofonlari va monitor ovozlari me'yorga keltiriladi; ammo sahnadagi noqulay muvozanatni xonandaning qattiqroq kuylashi orqali qoplash yaxshi yechim emas. Xuddi shuningdek, doirachi o'zini eshitmay qolsa, zarbni kuchaytirish o'rniga ovoz tarqatish tizimini tekshirish kerak. Texnik sharoit badiiy talqinning o'rnini bosmaydi, lekin uning tabiiy eshitilishiga sezilarli ta'sir etishi mumkin.

Ansamblning sahnadagi joylashuvi ham ijroga bevosita aloqador. Xonanda doirachini yoki yetakchi sozandani ko'ra olmasa, musiqiy o'tish nuqtalarini sezish qiyinlashishi mumkin. Juda zich joylashuv ayrim cholg'ularning ovozini boshqalariga nisbatan haddan tashqari kuchaytiradi. Shuning uchun jamoa joylashuvi tinglash va ko'rish qulayligiga mos bo'lishi kerak. Bunday masalalar badiiy rahbar yoki yetakchi xonanda tomonidan mashg'ulot boshida emas, sahna sinovi jarayonida amalda tekshirilsa maqsadga muvofiq.

Ijrodan keyingi muhokama ham ansambl bilan ishlashning zarur bosqichidir. Audio yoki video yozuv qayta tinglanganda xonandaning so'zi qayerda yopilib qolgan, qay bir cholg'u o'z vaqtida kirgan, qaysi tushirimda jamoa bir xil yakun topmagan – shunday aniq holatlar qayd etiladi. «Ansambl yaxshi chiqdi» yoki «juda baland chalindi» kabi umumiy baho o'rniga ijro bo'lagi va sabab ko'rsatilishi foydali. Bu yondashuv sozandalararo mas'uliyatni oshiradi va navbatdagi mashqni mazmunli tashkil etishga yordam beradi.

Maqom ansamblida mashg'ulot natijasi faqat konsert kuni bilina qolmaydi. O'qituvchi yoki badiiy rahbar alohida mashqlarda qaysi masala hal etilganini eshitib borishi foydali: bir safar umumiy soz, boshqa safar usul bilan kirishlar, keyingisida cholg'u va xonanda ovozinig balansi tekshiriladi. Har mashqda hamma kamchilikni birdan tuzatish ishtirokchilarning diqqatini bo'lib yuborishi mumkin. Shu bois mashqning aniq vazifasi belgilansa, umumiy badiiy natijaga izchil erishiladi. Biroq vazifalarni ketma-ket hal etish ijroni mayda texnik qismlar yig'indisiga aylantirmasligi kerak; mashg'ulot oxirida asar yaxlit ijro etilishi maqsadga muvofiq.

Ansambl tarkibiga yangi cholg'uchi qo'shilganda mavjud ijro tartibining qaysi jihatlari oldindan o'rnatilganini tushuntirish zarur. Ustoz yoki rahbar «bizda doim shunday chalinadi» deyish bilan cheklanmasdan, nega shu kirish, shu sur'at yoki shu tovush muvozanati tanlanganini misolda ko'rsatishi mumkin. Bunday izoh yangi ishtirokchini tezroq moslashtiradi va jamoada ijro mantiqiga asoslangan intizomni shakllantiradi. Jamoaning birgalikdagi tajribasi yozma rejada qisqa qayd etilsa, keyingi konsertlarga tayyorgarlikda ham foyda beradi.

Yakka xonanda va ansambl o'rtasidagi badiiy kelishuvni yozib qo'yish hamma ijro tafsilotini qat'iylashtirish degani emas. Asosiy kelishilgan nuqtalar — asar ketma-ketligi, boshlanish sozlari, ayrim muhim to'xtashlar va yakunlar — avvaldan aniq bo'lsa, oraliq jummalarda tabiiy talqin imkoniyati saqlanadi. Oldindan tayyorgarlik ayni jonli ijro paytida ortiqcha kelishmovchilikni kamaytiradi. Shu sababli ansambl bilan ishlashda tartib va erkinlik bir-birini inkor qiluvchi emas, o'zaro to'ldiruvchi jihatlardir.

Maqom xonandasining ansambl bilan ishlash madaniyati repertuarni tanlash, umumiy soz va ijro variantini kelishish, mashg'ulotni bosqichma-bosqich olib borish hamda sahnadagi tembr muvozanatini saqlashda namoyon bo'ladi. Jamoa oldindan belgilangan shakliy nuqtalarni yaxshi bilsa, ijrodagi tabiiy erkinlik ham ortadi. Shuning uchun ansambl bilan ishlash alohida cholg'u mahoratini yig'ish emas, umumiy badiiy niyatni puxta tayyorlash jarayonidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. UNESCO. Shashmaqom music // Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. – 2008. – <https://ich.unesco.org/en/RL/shashmaqom-music-00089>
2. Rajabiy Yu. Shashmaqom. I–VI jildlar / F. Karomatov tahririda. – Toshkent, 1966-1975.

3. Ibrohimov O. Maqom asoslari: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2018. -160 b.
4. Yo'lchiyeva, M. (2018). An'anaviy yakka xonandalik. O'quv qo'llanma Toshkent.
5. Юлдашева, Ф. Д. К. (2020). Инструмент народа-датор. Проблемы современной науки и образования, (7 (152)), 106-108.
6. Azamat, O. (2023). UD SOZINING TUZILISHI VA ORGONOLOGIYASI. *Oriental Art and Culture*, 4(1), 595-599.
7. Azamat, O. (2023). AN'ANAVIY UD IJROCHILIGINING RIVOJLANISH NAZARIY ASOSLARI. *Oriental Art and Culture*, 4(5), 42-45.
8. O'ktamovich, X. A. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA CHOLG 'USI, UD SOZINING ORGONOLOGIYASI XUSUSIDA. *GERMANY-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 31-35.
9. Yo'lchieva, M. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA SAN'ATINING O 'RNI SHARQ VA G'ARB MUSIQIY ALOQALAR. *FRANCE-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 18-24.
10. Воисов, М. Э. (2020). ВАЖНОСТЬ И РОЛЬ ТЕХНИКИ ИСПОЛНЕНИЯ ТУРГУНА АЛИМАТОВА В ТРАДИЦИОННОМ ИСПОЛНЕНИИ ТАНБУР. *Проблемы современной науки и образования*, (10 (155)), 79-81.
11. Ваисов, М. Э. (2024). ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛНЕНИЯ И ОБУЧЕНИЯ МЕЛОДИИ АРИ БОБОХОНОВА "ХУРРАМ" НА ИНСТРУМЕНТЕ РУБАБ. *Проблемы современной науки и образования*, (8 (195)), 45-47.
12. Бориева, К. Р., & Буриева, К. Р. (2022). МАКОМ ОРЫНДАУДАҒЫ ӘН ДАУЫСТАРЫ ПЕВЧЕСКИЕ ГОЛОСА В ИСПОЛНЕНИИ МАКОМОВ. К 89 XXI ғасырдағы түркі халықтарының ұлттық орындаушылық өнері: зерттеу, 244.
13. Ulmasovich, R. U. (2025). O'zbek mumtoz musiqasi merosining milliy va umumbashariy qadryatlari. *France-Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education*, 1(3), 8-13.
14. Nosirovna, B. M. S. (2025). SHARQ XALQLARI MUSIQASIGA G 'ARB OHANGLAR OQIMINING IJODIY UYG 'UNLASHUVI. *RUSSIA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 22-25.
15. Qobiljon, A. (2024). USING HANGS OF ASHULA AS VOICE EXERCISES. *European Journal of Arts*, (3), 45-49.

16. Odiljon o'g'li, I. A. (2025). SHASHMAQOMDAGI AVJLAR VA "ZEBO PARI AVJ" NING YARALISHI. *SPAIN-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(2), 24-28.

17. Abdujabbarovna, S. M. (2025). XALQIMIZ VA UNING NAMOYANDALARI YARATGAN MA'NAVIY BOYLIKLARIMIZ BUTUN O 'ZBEK XALQI MADANIY MEROSI, QADRIYATLARINING TARKIBIY QISMI. *USA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 30-34.

18. Muhabbat, S. (2022). MAHMUDJON TOJIBOEV BASTALAGAN TURKUM ASARLARGA BIR NAZAR. *Oriental Art and Culture*, 3(4), 848-857.

19. Muhabbat, S. (2024). CULMINATIONS AND NAMUDS IN SHASHMAKOM: ZEBO PARI AND AVJ-I TURK. *European Journal of Arts*, (3), 53-55.

20. Islomjon o'g, G. A. A. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA SAN'ATINING O 'RNI SHARQ VA G'ARB XALQLARI MUSIQASI. *RUSSIA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 13-16.

21. Doniyor, N. (2025). XALQ VA PROFESSIONAL SAN'AT TURLARI O'ZBEK MUSIQA MADANIYATI MISOLIDA. *FRANCE-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 14-17.

22. Bahodir o'g'li, N. B. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA SAN'ATIDA MILLIY QO 'SHIQCHILIKDA OVOZ DIAPAZONINING AHAMIYATI. *SPAIN-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(2), 7-11.

23. Pirmatova, N. (2024). FARG'ONA-TOSHKENT MAQOM YO'LLARI. *Modern Science and Research*, 3(12), 1294-1296.

24. Tolibjonovich, S. M. M. (2025). MAQOM XONANDALIGIDA AMALIYOTNING O 'RNI VA PEDAGOGIK MUAMMOLAR. *CANADA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 26-30.

25. Batirovich, M. S. (2024). Traditions of Teacher and Student in the Art of Uzbek Classical Music. *European Journal of Arts*, (3), 37-39.

26. Batirovich, M. S. (2024). About Notes of Shashmakom in Ancient Sources. *European Journal of Arts*, (3), 34-36.

27. Matyakubov, Ş. (2015). Узбекская Традиционная Вокальная Музыка. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (28), 87-95.

28. Abdinabiyevna, S. M. (2025). XONLIKLARNING TARQALISHI NATIJASIDA O 'ZBEK MUSIQA MADANIYATI MAHALLIY XUSUSIYATLARNI QABUL QILA BOSHLASHI VA SAN'ATDAGI TUB BURILISHLAR. CANADA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 20-25.

29. Ulasheva, M. A. (2022). AN'ANAVIY XONANDALIKDA OVOZ XUSUSIYATLARI, TA'LIMDA INNOVATSIYON YONDASHUVLAR. *Oriental Art and Culture*, 3(4), 120-122.

30. Ulasheva, M. A. (2024). The Place of Female Performers In Makom Performance and Their Styles. *EUROPEAN JOURNAL OF ARTS Учредители: Premier publishing sro*, (2), 103-105.

31. Axmadovna, U. M., & Qizi, T. M. R. (2024). DISTRIBUTION OF THE WORK OF UZBEK FEMALE MAKOM PERFORMERS IN SOCIAL NETWORKS. *European Journal of Arts*, (3), 56-59.

32. Улашева, М. А. (2019). Роль певческих голосов в мире макомов. *Проблемы современной науки и образования*, (4 (137)), 91-93.

33. Karimova, M. V. (2023). ALISHER NAVOIY VA SHASHMAQOM. *Academic research in educational sciences*, 4(Conference Proceedings 1), 405-412.

34. Achildiyeva, M. (2022). SHASHMAQOM MUSHKILOT BO'LIMINING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 344-352.

35. Voisov, M. (2023). SHASHMAQOM TALQIN SHO 'BALARINING IJROCHILIK XUSUSIYATLARI. *Oriental Art and Culture*, 4(1), 524-528.

36. Bozorovich, M. J., & Vaxobova, K. M. (2021). SHASHMAQOM SARAXBOR SHO'BALARI. *Oriental Art and Culture*, (7), 62-69.